

Çukurova'nın Söz Varlığından Türkçe Sözlük İçin Katkılar

PROF. DR. NEVZAT GÖZAYDIN

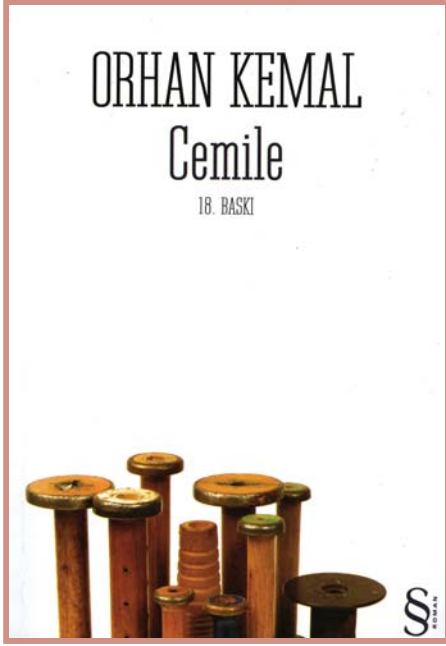
Çukurova'nın söz varlığı Türk dili araştırmalarında birçok araştırmacı tarafından sık sık incelenip araştırılıyor. Bunun en son örneğini Ocak ayının son günlerinde Adana'da düzenlenen Kitap Fuarı toplantılarında da gördük. Orada sunulan bildiriler veya yapılan konuşmalar arasında, bizim dikkatimizi çeken aşağıdaki konuşmalar bu araştırma yoğunluğunun bir örneği olsa gerek.¹ Ancak araştırmacıların veya derlemecilerin büyük bir bölümü hemen hemen aynı toprağın çocukları olduğu için bu yaklaşımı mantıklı ve tutarlı bir davranış olarak görebiliriz. Yine de yeterli değil, Çukurova dil varlığının örneklerini ortaya sermek ve hatta yazı dilimize, dolayısıyla da *Türkçe Sözlük* sayfaları arasına katabilmek... Bunu sağlayabilmek amacıyla Çukurova kültürünü işleyen bütün şiirlere, hikâyelere, romanlara ve hatta tiyatro eserlerine kadar her türlü dil malzemesini dikkatle okuyup taramak ve *Türkçe Sözlük*'te bulunmayanları da belirlemek gerekiyor.

153

Çukurova kültürüne en çok aşına olanlardan biri, -hatta en başta gelenlerinden biri demek daha doğru olur- Orhan Kemal'dir. Onun gerek hikâyelerinde ve gerek romanlarında Çukurova söz varlığına ait pek çok sözü, deyim ve atasözünü bulmak mümkündür. Bir örneğini ortaya çıkarabilmek amacıyla *Cemile*² adlı romanını gözden geçirdiğimde hiç de haksız olmadığımı anladım. Buram buram Adana kokan, oraların havasını, suyunu yansıtan, kültürünün bütün inceliklerini sergileyen sayfalar, okuyanı sarıp sarmalıyor ve Orhan Kemal'in o akıcı üslubu sayesinde konu hem çok iyi anlaşılıyor, hem de çizdiği sahnelerdeki gerçeklik payı karşısında insan, bir

¹ Daha çok panellerde zenginleştirilen etkinlikler arasında yazımın çerçevesi içinde şu konuşmaları belirtmek istiyorum: Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, "Adana'nın Söz Varlığından Edebiyatımıza"; Işık Öğütçü, Mehmet Nuri Gültekin: "Orhan Kemal ve Hanımın Çiftliği"; Müslüm Kabadayı, Mehmet Karasu: "Çukurova'da Emek Edebiyatı ve Orhan Kemal"; Sabit Kemal Bayıldır, Tevfik Baş: "Edebiyatta Akdenizlilik".

² *Cemile*, İstanbul, 1. baskı, 1952. Yazıdaki örnekler Everest yayınları tarafından 2009 yılında yapılan 18. baskıdan aktarılmıştır.

tiyatro sahnesinin karşısındaymış gibi kendini kaptırıp gidiyor.

Aşağıda bu romandan seçip aldığım deyimlerin *Türkçe Sözlük*³ içinde bulunup bulunmadığını, yoksa hangi örnek cümleler ile verildiğini, varsa farklı anlamlarını ve kullanılış yerlerini gösterdim. Böylece Türkçemizin söz varlığı bir roman sayesinde biraz daha genişledi, güzelleşti. Orhan Kemal iyi ki bunları yazmış da bu sözler unutulmaktan kurtuldu... Keşke diğer yazarlarımız da kendi yetiştikleri toprakların dil varlığını böylesine işleyip sunsalar okuyucularına...

Orhan Kemal'in *Cemile*'sinde olaylar Çukurova yöresinde geçmektedir. Bir dokuma fabrikası ile o fabrika çevresindeki evlerde geçen olaylar, kişisel çatışmalar ve birliktelikler 1934 yılının Eylül ayı içinde geçer ve bir ay içinde de biter. Adana'daki yoksul işçi mahallesi ve oradaki işçilerin ekmek parası için verdikleri mücadele, göçmen kızı Cemile ile fabrikada kâtiplik yapan Necati'nin aşkı ana çizgileriyle ortaya konmuştur. Romanda yer alan kişiler hakkında şu bilgileri verebiliriz:

Cemile:

14-15 yaşlarında Boşnak göçmeni bir ailenin kızıdır. Fiziksel yönden olgun, yaşından daha büyük gösteren, güzel, alımlı bir genç kızdır. Yaşının küçük olmasına rağmen romanda annesi olmadığı için evi çekip çevirir; kadınsı yanlarıyla da dişiliğini yansıtmaktadır. Duygusal, gururlu, cesur ve sevecendir. Fabrikada iplikhane bölümünde çalışan bir işçidir.

Kâtip Necati:

Fiziksel anlamda, normal boylarda, normal kiloda, dışarıdan bakıldığında iyi eğitilmiş, iyi bir aileden gelen beyefendi görünen bir kişiliktir. Çok duygusal, mülayim, efendi, saygılı bir karaktere sahiptir. Fabrikada muhasebede çalışan bir memurdur.

Sadri:

Cemile'nin ağabeyidir. Malik Bey'in de oğludur. Uzun boylu, zayıf, 16-17 yaşlarında, pek dikkat çekici olmayan bir dış görünüme sahiptir. Kişilik

³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayını, 11 bs. Ankara 2010, 2761 s.

itibarıyla da zayıf, güçsüz bir ruh yapısı vardır. Utangaç duygularını ifade edemeyen fakat ailesi tarafından çok iyi yetiştirilmiş bir delikanlıdır. Fabrikada dokuma bölümünde çalışır.

Malik:

Karadağ'daki siyasi düzeninin bozulmasıyla Türkiye'ye göç eden Malik Bey, Cemile'nin babasıdır. Göç etmeden önce iyi bir hayata ve yaşam şartlarına sahip olduğu için görgülü, görmüş geçirmiş, anlayışlı bir kişiliğe sahiptir. Göç ettikten sonra yerleştikleri yerde kısa süreli işler yapmış ve birçoğunda da ustalaşmıştır. Yaşlanınca mesleği bırakmış ve evde tüm bildiklerini yaşlılara, fakirlere, zavallılara yardım etmek için gerçekleştirmeye başlamıştır. Çok iyi niyetlidir. Malik Bey yaşlı, ufak tefek, zayıf, her şeye karışmayan, bilgili, iyi bir karakterdir. Tek dileği Cemile ve Sadri'yi fabrikadan alıp hayal ettiği köye yerleşmektir.

İzzet Usta:

Romanda kişiliği en sağlam karakterdir. İzzet Usta az ama öz konuşan, mantıklı kararlar veren, doğru söz söyleyen, doğru insanların yanında olan bir kişidir. İşçi emeklisidir. Namusludur. Yine emekli olduğu fabrikada çalışan zayıf, hasta bir karısı ve bir de kız kardeşi vardır. Cemile'lerin komşusu, Malik Bey'in dostudur.

Camgöz Sadık:

Romanda kötü bir tip olarak anlatılan Camgöz Sadık fabrikada çalışmaktadır. Para düşkünü, hırslı ve çıkarıcıdır. Pek dostu olmayan, serseri bir yapısı, ayrıca da çok kaba bir kişiliği vardır.

Karakız:

Romanda kötü karakterli tiplerden diğer bir isim de Karakız'dır. Camgöz Sadık'ın teyze kızı olan Karakız erkeksi tavırlarıyla dikkati çeker. Gençliğini biraz geçmiş ve görünüş itibarıyla da çökmüş bir fiziksel portre çizer.

Deveci Çopur Halil:

Romanda karşımıza ilk çıkan tip Deveci Çopur Halil'dir. Çukurova'da sayılı zenginlerden olup, asıl işi babadan, atadan kalma deveciliktir. İri yarı, yaşını başını almış, görgsüz ama işini bilen, istediği şeyi elde etmek için her türlü yolu deneyen bir kişiliğe ve görünüme sahiptir. Romandaki rolü Boşnak kızı Cemile'yi zorla elde etmek ve bunun için diğer karakterleri de kullanmaktır.

Güllü:

İzzet Usta'nın kız kardeşi olan Güllü evli, orta yaşlı bir kadındır. Çocukları vardır ve o da fabrikada çalışmaktadır. Cemile'yle çok iyi arkadaş oldukları için romanda iyi karakterli bir tiptir.

Halime:

Fabrikada çalışan zayıf, ince, güzel bir kızdır. Cemile'nin arkadaşı, Sadri'nin sevdiği. İnatçı bir annesi ve sessiz, okumuş, mülayim bir babası vardır.

Musa:

Cemile'lerin ev sahibi, üst komşusudur. Hafif göbekli, kısa boylu, orta yaş geçmiş, biraz kaba, ukala, fakat genelde iyi bir tipi sergiler. Evlidir ve çocukları vardır. Fabrikada, dokumada çalışır. Sadri'yle arkadaşlık yapan iyi bir karakterdir.

Zarife:

Musa'nın karısı Zarife ev hanımıdır. Çocukları vardır ve romanda yine hamiledir. Zayıf, kurumuş görünümünün yanı sıra, çökmüş, bıkmış bir ruh yapısına sahiptir. Cemile'yle iyi arkadaştır.

Kadir Ağa:

Fabrikanın düşük hisseli ortaklarından biri olan Kadir Ağa aslen Çukurovalıdır. Şişman, göbekli, pos bıyıklı, kalın kaşlı, kötü görümlü elinde tespihiyle gezen bir tiptir. Ayrıca görgüsüz tavırları ve bozuk Türkçesiyle romanda çok dikkati çeker. Çalışanlarına karşı baskıcı, paraya düşkün, kıskanç ve yenilgiyi hazmedemeyen tavırları da göze çarpar.

Numan Bey:

Fabrikanın büyük hisseli ortaklarından olan Numan Bey okumuş, kültürlü, en az üç dört dil bilen, saygılı, iyi giyimli, efendi mizaçlı, otoriter ve disiplinlidir. Aslen İstanbul kökenli olup romanda yansıtılan karakterle tam bir İstanbul beyefendisidir. Aynı zamanda uzun boylu, orta yaşlarda ve kilolarda yakışıklı bir beyefendi tiplmesiyle karşımıza çıkar. 55 yaşında erkek güzelidir.

İtalyan Orlando:

Aslında romanda doğrudan karşımıza çıkmayan fakat olayların gelişiminde esas konu olan yabancı uyruklu İtalyan mühendis tam bir yabancı tiplmesiyle 'beyaz kolonyel şapka, pipo, kurt azmanı köpeği, budaklı bastonu, kısa pantolonu ve sarı sarı tüylü bacaklarıyla' görünür. Kıpkırmızı yü-

zlüdür.

Dokuma Ustası:

Camgöz Sadık'ın dayısıdır. Romanda fiziksel görünüşü betimlenmemektedir. Fakat karakter olarak çıkarıcı, fitneci, ara bozucu ve paraya düşkündür.

Salamon:

Fabrikada genel müdürlük yapan Salamon aslen Yahudidir. Orta yaşlı, akıllı, zekice kararlar veren fakat roman içinde hep bunu kötüye kullanan bir karakterdir. Geniş omuzlu, kocaman elli, iri burunlu, açığöz, hinoğlu hin, yaş yere basmaz, yabancı dil bilir.

Cemile içindeki deyimleri *Türkçe Sözlük* (TDK, 2010, 11 bs.) içinde aradıktan sonra bulunup bulunmadığını, varsa örneğinin olup olmadığına da baktım ve bunları da romandan aynen aktardım. Böylece örnek cümleler bakımından da sözlüğümüz zenginleşmiş oldu.

aftos piyos geç-: Dalga geçmek, alaya alınmak; “Kızın yanında heç piyasan yokmuş bre herif!” dedi. “Aftos piyos geçti. Ben olsam, bacağına bastığım gibi...” (s. 47) *TS* içinde yer almıyor.

ağz birliği et-: Düşüncesi bir olmak, söz birliği yapmak, “Tekmil ustalarla işçi birlik oldu, ağız birliği... Hani haksız da değil...” (s. 45) *TS*'de yok.

aklına gir-: Düşüncesini değiştirmek, ikna etmek; “Anlaşıldı, senin aklına girmişler... O İzzet deyusu mu girdi aklına yoksa? (s. 106) *TS*'de bulunmuyor.

Allah kel versin de tırnak vermesin: Bir ilenç. Allah seni dert sahibi yapsın ama dermanını vermesin anlamında; “Deveci Çopur Halil, ‘Böylelerine Allah kel virsin de tırnak virmesin ağa... Çingeneye beylik vermişler, peşin babasını asmış’ dedi.” (s. 36) *TS*'de yok.

ay benimle olduktan sonra, yıldızın kuyruğuna çarpayım: Asıl amacım yerine geldikten sonra gerisi beri ilgilendirmez; “...dokuma ustası sevinç içindeydi. ‘Ay benimle olduktan sonra, yıldızın kuyruğuna çarpım!’ diye söylenerek dokumahaneden içeri girdi.” (s. 26) *TS* içinde bulunmuyor.

akıl sır erme-: (*TS* var, ancak örnek yok); “Bu kız kısmının da işine akıl sır ermez.” (s. 9)

ağlamayan çocuğa meme ver-: (*TS* var, örnek cümle yok); “Açsınnar gözlerini! Ağlamayan çocuğa meme var mı?” (s. 16)

anan yahşi baban yahşi: (*TS* var, örneği yok); “İtalyan'ı istemiyor işçiler! Anan yahşi baban yahşi, güç hâlle idare ediyorum herifleri.” (s. 21)

ağzının kayarını ver-: (*TS* var, ancak örnek masa başı); “Beni sevdiğini anlayım ki,

onu şimdi çağırmalısın, benim önümde ağzının bi gozel kayarını vermelisin ki, benim de yüreğim soğumalı!" (s. 34)

avrat tuz dedi mi, ciğeri cız de-: (TS var, örnek yok); "Yarın evlenseler mesela, avrat tuz dedi mi, ciğeri cız der! Hele bir iki de çocukları oldu mu, bırak..." (s. 9)

belinden inme: Kendi dölünden olma, soyundan gelme: "Ağa bana bir şey dimes, ağa beni kendi belinden inme, öz evladı gibi sever dedim." TS içinde yer almıyor (s. 34).

(birinin) ayağını al-: (birini) İşinden etmek, işsiz bırakmak; "Dokuma ustasının gözlerinin içine bakarak 'İtalyan'ın ayağı böyle alınmaz!' dedi." TS'de yok (s. 25).

(Birine, birinin) cebinden harca-: Birine biri adına söz söylemek; "Ben size benim cebimden harcamah yassah, herkes kendi cebinden harcasın dimedim miydi?" TS'de yok (s. 35).

demediğini koma-: (TS'de var, ancak örnek yok); "Ağa demediğini komadı bana... Ne mecburiyetim var el için laf işitmeye?" (s. 11)

elini yıka-: Bir işten kurtulmak, ayrılmak, ilgisini kesmek; "Öyleyse mesele kalmamış. Sen de elini yıka." TS içinde yok (s. 9).

ekmeğiyle oyna-: (TS'de var, örnek yok) "Belasını o, ekmekleriyle oynadığı işçilerden bulacak." (s. 16).

eli hafif: (TS'de var, örnek yok); "Bak, bu dişimi çekti. Eli öyle hafif ki..." (s. 19).

feriştahından korkma-: En güçlüsünden bile korkmamak; "... Şikayet ederim diyor. Etsin, korkum mu var? Onun feriştahından korkmam ben. Ben kaçın kurasyım." TS'de yok (s. 17).

gündeliği doğrult-: Günlük gelir elde etmek; "-Şurda burda çalışıyorum. -Gündeliği doğrultuyorsun ya?- Eh doğruluyor demektir." TS'de yok (s. 3)

gözünün yağını ye-: En olmayacak isteklerine rıza göstermek; "Bana varsın, gözümün yağını yesin! Boynunu boğazını beşibirliknen, kollarını altın burmaynan doldurim!" TS'de yok (s. 5).

gözü kanlı: Çok cesur, yiğit; "Bu ayak fos, oğlan pek de öyle ürkeceklerden değil. Gözü bayağı kanlı." TS'de yok (s. 5)

hatırına dokun-: İncitmek, kalbini kırmak; 1. O senin büyüğün. Oğlumun hatırına dokunursan, karışmam Cemka." Kûlahları değişiriz." (s. 58), 2. "Oğlumun hatırına dokunma! Oğlumun hatırına dokunursan hakkımı helal etmem sana!" TS'de yok (s. 63)

hatır say-: (TS'de var, örnek yok); "Lakin hatır saydım, senin hatırıyın depemde yeri var." (s. 34)

her kuşun eti yenme-: (TS'de var, örnek yok); "Ağa bir huylandı efendi, dellendi. Dedi adam var, adamcık var, her kuşun eti yenmez. Ben bunu kendi öz evladımdan

ileri severim.” (s. 54)

iki iyilikten birini dile-: İyileşmeyi veya ölmeyi istemek; “Gün geldi, ellerinde mendil, küt küt öksürerek, iki iyilikten birini dilediler.” TS yok (s. 90).

it olup kuyruk salla-: Kimseye yaranmak istememek; “Amaan. İyi olsam ne ki, bundan sonra it olup kuyruk mu sallayacağım?” TS yok (s. 7).

it dişi domuz derisi: (TS var, örnek yok); “Sana ne? Niye idare ediyorsun? İt dişi, domuz derisi. Ko serhoşu yıkılana kadar” (s. 21)

iş işten geç-: (TS var ama örnek masa başı); “... omuzu dürtüldü. Döndü. Ağaydı. Ayağa fırladı ama iş işten geçmişti.” (s. 27)

karnındakini dök-: Kuruntularını, gizli düşüncelerini ortaya koymak; “Ağa sordu diye, karnındaki hemen dökmek mi lazım?” TS yok (s. 45).

kızını dövmeyen dizini döver: (TS var, örnek yok); “Kafalarından yumruğu eksik etmeye gelmez. Kızını dövmeyen, dizini döver.” (s. 46)

o değilden aç-: Asıl konudan uzaklaşmış gibi yapıp ağız aramak; “-Karakız’ın ustalığı ne ki? -O değilden açmış meseleyi, ağzını mağzını aramış bir iki.” TS yok (s. 9)

o değilden davran-: Bir şey bilmiyormuş gibi yaparak asıl konu hakkında harekete geçmek; “Kızı gör, o değilden davran, gir sakalının altına.” TS yok (s. 107).

soğan erkeği: Güçlü kuvvetli, yiğit; “Bizim soğan erkeği gibi değil mi? Lakin aferin kıza, koca bir patrona çemkirmek.” TS yok (s. 20).

(birine) yangın ol-: Sevdalanmak, aşırı sevgi duymak; 1. “... şu deveciden ötürü, böyle böyle dedim, herif sana yangın dedim.” (s. 17), 2. “Essahdan mı? Demek kızdı? Katibe yangın efendi... Akıl diyor çek tabancanı.” (s. 51) TS’de yok.

yüzünün eğrisi dizine in-: Surat asmak; “Ağa katibi kovdu diye görsen, yüzünün eğrisi dizine indi.” TS’de yok (s. 52).

Ayrıca TS’deki *kelep* maddesi de bu romandaki ifadeler doğrultusunda düzeltilmelidir. “Kelepler, yani çözümler, bankolardan dar bir beton yolla ayrılıyordu. Bankolardan gelen iplik masuraları koca koca teknelerle keleplere taşınır, keleplerde çözülür, çileler hâline getirildikten sonra paketlenip pazara gönderilirdi.” (s. 15) Bunun dışında TS’de olmayan *kelepçi* için şu aktarmayı yapabiliriz: “Kelepçi kızlar da bankodakiler gibi, fazla iplik kopmasından şikayetçiydiler.” (s. 16)